

7. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія : навч. посіб / О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Соханова, О. В. Пасека. – К. : Центр учбової л-ри, 2012. – 376 с.
8. Титаренко Т. М. Испытание кризисом : Одиссея преодоления / Т. М. Титаренко. – К. : Людопринт Украина, 2009. – 277 с.

УДК 37.013.73

Галина Груць

РОЛЬ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Проаналізовано педагогічні умови, які сприяють формуванню духовної культури студентської молоді. Духовна культура сучасної студентської молоді характеризується змістом і рівнем їх особистісної культури.

Духовне виховання через систему вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу, участь у соціально значущій діяльності (зокрема благодійницькій), визначає ціннісне ставлення до життя, забезпечує стійкий, гармонійний розвиток молодшої людини. Особистісно зорієнтовані дисципліни гуманітарного циклу сприяють утвердженню у свідомості студентів почуття відповідальності, обов'язку, честі й совісті, інших чеснот, які підвищують рівень духовної культури через засвоєння певних знань і формують людські, професійні, ділові та морально-етичні якості.

Ключові слова: *духовність, духовна культура, духовні потреби, духовні цінності, духовні здібності.*

The article analyses the pedagogical conditions contributing to spiritual self-actualization of students. Spiritual culture of modern students is characterized by the content and level of their personal culture.

Spiritual education through a system of studying the socio-Humanities, participation in social activities (including charitable), defines value attitude to life, providing a stable, harmonious development of the young person. Personality-oriented disciplines Humanities promote in the minds of the students a sense of responsibility, duty, honor, and conscience and other virtues, which increase the level of spiritual culture through assimilation of certain knowledge and build the human, professional, business and moral qualities.

Keywords: *spirituality, spiritual culture, spiritual needs, spiritual values, spiritual abilities.*

Поняття «духовність» останнім часом стало чи не найуживанішим в українській науковій і публіцистичній лексиці. Стосовно проблем духовності дискутують учені, теологи, політики. До створення духовної Української держави закликають урядовці, до формування духовної особистості – педагоги. Духовність не можна вважати вродженою якістю, оскільки від народження особа має лише задатки й нахили, які можуть сформуватись під впливом різних факторів. Важливим аспектом розвитку духовності є волевиявлення або прагнення людини працювати над собою, долати труднощі, підійматися до висот власних можливостей, творячи особисту духовність.

Проблема духовного розвитку досить багатоаспектна. Значну увагу їй приділено в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Дослідження психології духовності у вітчизняній науці здійснювали М.Боришевський, О.Киричук,

Ж.Юзвак. Проблемам духовного виховання присвячені праці І.Беха, В.Бондаревської, І.Зязюна. Духовний розвиток особистості відображений у працях таких учених, як А.Адлер, Р.Алперт, В.Арутюнов, А.Гармаєв, С.Гроф, О.Климишин, Г.Мурніна, О.Олексюк, Т.Пашукова, Є.Помиткін, Г.Райх, К.Роджерс, О.Семашко, В.Сивков та ін.

Водночас у спеціальних дослідженнях, присвячених проблемам формування духовної культури, духовних потреб студентської молоді, недостатньо уваги приділяється саме вихованню духовної культури студентів.

Мета статті – обґрунтувати питання формування духовної культури студентів засобами гуманітарних дисциплін.

Сьогодні існує реальна суперечність між потребою суспільства в духовно розвинених людях, здатних до творчого перетворення дійсності на засадах Істини, Добра, Краси, і відсутністю соціокультурних умов для задоволення цієї потреби. Розв'язання такого протиріччя знаходиться в площині розробки теоретико-методологічних і методичних засад формування духовної культури особистості.

Головним суб'єктом виховання духовної культури є студент, який, навчаючись у виші, повинен сформуватись як творча особистість, здатна до самореалізації, самопізнання, самовдосконалення, самодії. Така особа прагне оволодіти системою загальнолюдських і національних духовно-моральних та естетичних цінностей; їй притаманні якості шляхетної, інтелігентної, освіченої, культурної людини, що зумовлено потребами суспільства у творенні нової інтелектуальної генерації молоді з високим рівнем духовності. Власне, мова йде про плекання духовної еліти, яка, як зазначала С.Русова, «потрібна українському народові в тяжких умовах його життя» [4, с.111].

Аналіз існуючої практики вищої школи показує, що викладачі усвідомлюють необхідність у зростанні духовного потенціалу студентів, у формуванні їхньої духовної культури. Однак для цього необхідні певні педагогічні умови. Вивчаючи гуманітарні дисципліни, зміст і спрямованість яких забезпечують ефективність формування духовної культури студентів, ми враховуємо такі умови:

– організаційно-педагогічні (одухотвореність, одуховленість, олюднення, обоження навчально-виховного процесу; створення емпатійного морально-психологічного клімату в студентському колективі; педагогічна підтримка і захист кожного студента; естетизація освітнього середовища);

– психолого-педагогічні (розуміння освітнього процесу як особистісно орієнтованого; розвиток професійних здібностей і талантів студентів; формування позитивної Я-концепції з метою самореалізації; педагогічна допомога студентам у набутті особистісних і професійних умінь та навичок задля досягнення мистецтва бути й жити);

– культурологічні (створення культурно-емоційного поля на заняттях; розвиток загальнолюдських та національних цінностей; прищеплення студентам навичок правильного життєвого вибору, ціннісних орієнтирів, позитивного ідеалу).

Психолого-педагогічний аналіз різноманітних підходів до визначення поняття «духовна культура» дозволив уточнити дефініцію. На наш погляд, суть

духовної культури полягає в продукуванні елементів свідомості, які існують переважно в ідеальному вигляді: поняття, уявлення, вірування, почуття й переживання, доступні свідомості й розумінню всіх людей. Тобто духовна культура є серцевиною, ядром особистості. А основу її складають інтелектуальний, морально-етичний та естетичний аспекти. Феномен формування духовної культури особистості полягає в певному вольовому зусиллі, що здійснюється усвідомлено з метою пробудження внутрішнього духовного потенціалу, розвитку духовних здібностей задля творчого осягнення дійсності, гармонізації взаємин із собою та зовнішнім світом, власне задля того, аби стати людиною культури в широкому сенсі цього слова.

Крім того, ми визначили критерії духовної культури: ставлення до людини як до найвищої цінності, як до вінця Божого творіння; здатність до вияву емпатії, милосердя, жертвовності; благоговійне ставлення до всього живого; соціокультурний вчинок особистості; наявність досвіду духовної діяльності; творча реалізація духовних потреб; моральна стійкість.

Якщо розглядати духовну культуру як педагогічну категорію, то важливо зазначити, що в навчально-виховному процесі вищої школи її сутність проявляється через задоволення духовно-культурних потреб, серед яких важливими є інтелектуально-пізнавальні, особистісно-орієнтовані, морально-етичні. Варто зазначити, що особливо значущими щодо процесу розвитку духовної культури студента є культурологічний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, акмеологічний, аксіологічний підходи, а також урахування основних положень андрагогіки як науки про освіту дорослих.

Культурологічний підхід забезпечує взаємозв'язок професійно-духовних цінностей студента й культурно-освітнього середовища, спрямовує особистість на культуротворчість у навчальній діяльності. Акмеологічний підхід дозволяє розглядати питання розвитку духовної культури студента на різних етапах онтогенезу його професійно-особистісної зрілості. Роль виховної роботи полягає в тому, щоб забезпечити відповідний рівень мотивації щодо самовдосконалення, розвитку своїх інтелектуальних, духовних якостей. Для студента має бути престижно працювати на найвищому, творчому рівні. Особистісно-діяльнісний зумовлює включення студентів у конкретні творчо-пізнавальні ситуації, що актуалізують внутрішні особистісні потенції молодої людини, її духовну сутність. Аксіологічний підхід вимагає розглядати процес розвитку духовної культури студентської молоді через ціннісно-сміслові ставлення особистості до навчально-пізнавальної діяльності, до своїх духовних здібностей, до особистісних якостей, перенести акцент із нескінченного вдосконалення традиційного змісту, методів та форм роботи зі студентами на розробку, створення умов педагогічного затребування духовно-ціннісних особистісних якостей студентів. Синергетичний підхід визначає процес розвитку духовної культури студента як нелінійний діалог, що передбачає створення ситуацій вільного вибору стратегій духовного розвитку, варіативність, принципову незавершеність. Виховна діяльність у вищих освітніх закладах таким чином пере-

творюється на суб'єкт системи розвитку духовної культури, яка сама при цьому змінюється, трансформується.

Саме тому прагнення молодшої людини до духовного розвитку може втілюватися, зокрема на заняттях із дисциплін гуманітарного циклу завдяки наповненню їх змісту високодуховними ідеями, ідеалами, цінностями.

Ми розробили альтернативну методичку викладання психолого-педагогічних дисциплін, яка успішно реалізовується на заняттях. Навчальний процес, що здійснюється за цією методикою, передбачає особисту включеність студентів у творчість, духовний пошук, усвідомлене ставлення до самовдосконалення й прагнення до перетворювальної духовної діяльності.

Щодо занять з педагогіки це означає: 1) використання на семінарських і лабораторно-практичних заняттях інтерактивних технологій, ділових навчально-педагогічних ігор, тренінгів, розв'язання складних психолого-педагогічних задач і ситуацій; 2) проведення занять у формі «круглого столу», дебатів, ажурної пилки, багатомірної матриці, вебінгу, лабіринту дій, динамічних пар, презентацій, захисту проєктів; 3) створення умов для виникнення духовних станів і почуттів, використання мультимедійних засобів, музики, живопису, поезії, текстів літературних творів і т. ін.

Водночас студентам запропоновано завдання проблемного, частково-пошукового та дослідницького характеру. З метою активізації навчально-пізнавальної діяльності ознайомлюємо їх з новими гіпотезами, парадоксами. Наприклад, пропонуємо провести дослідження феноменів дітей Індиго, дітей Кристалів; з'ясувати причини народження дітей-аутистів; проаналізувати вплив ЗМІ на стереотипізацію поведінкової діяльності молоді й т. ін.

Окрім того, на парах із педагогіки пропонуємо студентам ознайомитись із міфологічними, езотеричними, християнськими поглядами на виховання дітей. Поряд із науковими методиками практикуємо елементи теософських, антропологічних, релігійних технологій навчання, використовуючи в ролі дидактичного матеріалу праці геніальних мислителів: Г.Сковороди, Р.Тагора, Р.Штайнера, М.Реріха, О.Реріх, О.Блаватської, В.Вернадського, М.Монтессорі, Т.Кемпійського, Матері Терези, Ф.Асизького, о. Піо, А.Сурозького, О.Меня, тексти Святого Письма та ін.

Кожне заняття розпочинається з інтригуючих п'ятихвилинок. Готує їх щоразу черговий студент, який виступає у ролі вчителя. Які його функції? Швидко, оперативно створити творчу емоційно-почуттєву атмосферу, продемонструвати комунікативні вміння, готовність до педагогічної діяльності, виступивши з коротким повідомленням, яке стосується теми заняття. Так, під час вивчення теми «Розвиток, формування, соціалізація і виховання особистості» студенти виступали з повідомленнями про випадки вигодовування дітей тваринами. Розповіді про сучасних «мауглі» були особливо зворушливі. Студенти з подивом і хвилюванням слухали про дітей, які в сучасних умовах від тварин отримують любов і тепло, знехтувані власними батьками. Тема «Мета виховання. Виховний ідеал» супроводжувалася повідомленнями про ідеали для наслідування студентами: Матір Терезу, Богородицю, письменників, поетів, художників, педагогів, святих, спортсменів, а також «Листом Ісуса до людини»,

читанням поезій Р.Кіплінга та Ф.Алієвої «Заповіт синові», у змісті яких закладені основи духовно-морального життя.

Ці п'ятихвилинки – щоразу інші за змістом і формою, ураховують специфіку професійної діяльності студентів – майбутніх учителів іноземної мови. Іноді їх проводить викладач, докладаючи максимум зусиль і хисту, щоб сформувати в студентів професійний інтерес, активізувати творчі потуги, прагнення духовного вдосконалення. Викладач послуговується мультимедійними засобами, ілюстраціями, використовує фрагменти художніх, документальних фільмів («Август Раш», «Молекули води», «Поліанна», «Заплати вперед», «Мати Тереза», «Знедолені», «Джузеппе Москати: зцілення любов'ю», «Ангел по сусідству» та ін.), наочні посібники, роздавальний матеріал, анкети – усе, що є в особистому арсеналі педагога.

Своєрідним різновидом п'ятихвилинки є «Кола єднання», з яких теж розпочинаються заняття з педагогіки. Студенти разом із викладачем, тримаючись за руки, створюють коло любові та єднання, «занурюються» в особливий духовний стан, розважають над цінністю буття, рефлексують над життєвими проблемами. Метою цих прийомів є розвиток емпатії в студентів, формування альтруїстичної поведінки, створення атмосфери взаємної довіри й щирості між суб'єктами навчального процесу.

Семінарські та лабораторно-практичні заняття зі «Вступу до вчительської професії», «Загальних основ педагогіки», «Теорії виховання», «Дидактики» проводяться за певними алгоритмами. Зазвичай кожна пара завершується колективним аналізом. Зазначимо, що якість таких занять досить висока, оскільки вони глибоко зачіпають емоційно-мотиваційну сферу студентів, збуджують творчі сили, розвивають духовні здібності. Оскільки духовна самореалізація особистості можлива тільки в процесі духовно-практичного освоєння світу, то викладач пропонує індивідуальні науково-дослідні завдання у вигляді проектів. Така діяльність спонукає студентів змінювати, удосконалювати освітній простір, підвищувати його якість, а не пристосовуватися до умов, що склалися.

Отож студентам пропонуються освітні проекти різних жанрів: альбом, фільм, виставка, стенд, стендова доповідь, буклет, виріб, сценарій, плакат, мультимедійна презентація тощо. Характерною особливістю проектної діяльності є самостійний пошук необхідної інформації, її творче перетворення в матеріальний продукт. Теми проектів пропонує викладач, ураховуючи індивідуальні особливості та обдарування кожного студента. Крім того, студенти ознайомлюються із критеріями зовнішньої оцінки проекту, зразком паспорта проектної діяльності, зразком структури проекту тощо. Наголосимо, що потреба студентів у самореалізації найяскравіше проявляється через проектну діяльність. Адже виконання такого завдання вимагає концентрування на основних домінантах, що сприяють духовному розвитку студентів: духовних потребах (інтелектуальні, естетичні, моральні), духовних цінностях, духовних якостях особистості, творчо-перетворювальній діяльності.

Доречно зауважити, що рівень духовної культури сучасної студентської молоді характеризується рівнем особистісної культури. А зміст навчання й

виховання у вищій школі повинен привести молоду людину до свідомого розуміння особистісного «я». Духовне виховання через систему виховних заходів, вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу, участь у соціальній діяльності (зокрема благодійницькій), визначає ціннісне ставлення до життя, забезпечує стійкий, гармонійний розвиток молодої людини. Її внутрішнє, особистісне зорієнтоване на утвердження почуття відповідальності, обов'язку, честі й совісті, інших чеснот, які підвищують рівень духовної культури через засвоєння певних знань і формують людські, професійні, ділові та морально-етичні якості. Педагогічні засоби й прийоми навчання допомагають вплинути на внутрішні якості студентів: розум, почуття, світосприймання.

Духовна культура проявляється в суспільній діяльності особистості, яка виконує функції відтворення. Учені доводять, що існує декілька типів відтворення, серед яких найефективнішим є інтенсивний тип. Інтенсивне відтворення базується на емоційно-мотиваційних і ціннісних орієнтаціях особистості, ідеалах, що дозволяють «опредметити» культурні надбання й збагатити їх шляхом творчої діяльності. Значну роль у цьому відіграє мистецтво. Його значення у вихованні духовної культури молоді неоціненне. Адже в ньому акумульовано багатогранний соціокультурний духовний досвід людства й духовно-творчий потенціал, узагальнене вираження конкретно-історичного характеру світосприйняття й ставлення людини до світу.

Взаємодія мистецтв є неперевершеною школою почуттів і створює унікальне художньо-естетичне, духовне середовище занурення особистості в світ істини, добра, краси, викликає стан духовного очищення й сприяє формуванню гуманного світогляду, естетичного сприймання світу, високого рівня духовності. Взаємодія мистецтв створює поетичний образ моралі та сприяє розвитку творчого потенціалу індивіда.

Для сучасного етапу здійснення виховної роботи у вищих закладах освіти характерна нерівномірність розвитку різних форм етичного та естетичного виховання. Так, за достатньо широкого залучення студентів до музичного мистецтва досить обмеженою є кількість драматичних гуртків, літературних об'єднань, поетичних майстерень, фотогуртків, кіногуртків та студій образотворчого мистецтва.

Реальна практика організації виховної роботи у ВНЗ України засвідчила, що естетичне й духовне виховання здійснюється засобами мистецтва в рамках художньої самодіяльності та переважно має дозвільнево-розважальний характер. Проте залишається невикористаним виховний потенціал таких форм, як конференції, дискусії, бесіди, «відкриті мікрофони», круглі столи, семінари культурологічного спрямування на теми «Людина і вселенський розум», «Хто я? Хто ми?», «У пошуках гармонії», «Духовні ідеали сучасної епохи», «Вища школа як світ культури», «Енергія краси в просторі вищої школи», зустрічі з цікавими неординарними людьми – носіями духовності тощо.

Однією з ефективних форм виховання духовної культури молоді є мистецько-просвітницькі заходи: лекції-концерти, бесіди, розповіді про музику, живопис, літературу, театр, кіно; поетичні вечори, виставки творів мистецтва, екскурсії в музеї, відвідування театрів і т. ін. Зазначимо, що слухання й

сприйняття музичного твору, поетичного слова, художнього аналізу твору, споглядання творів мистецтва викликає в людини естетичні почуття, естетичну насолоду, сприяє народженню думок про єдність і взаємодію всіх багатограних виявів людського буття, а також, і це найважливіше, сприяє духовному очищенню. Відбувається так званий духовний катарсис. У цьому сенсі можна погодитися з думкою І.Карпенка про реалізацію нового підходу до сутності сучасного виховання, «загальна мета якого – формування в людини потреби й здатності до постійного катарсису в усіх проявах життєдіяльності. Катарсис є синтетичним, багатостороннім явищем, що включає фізіологічні, психічні, моральні, інтелектуальні чинники, а тому здійснює цілісний вплив на цілісний світ людини... Занепад духовної культури суспільства або особи – це результат розбалансування катарсисного механізму» [2, с.50–51].

Отже, теоретичний аналіз досліджуваної проблеми довів важливість і необхідність формування духовної культури студентської молоді у вищих навчальних закладах. Ефективність виховання духовності студентської молоді забезпечується цілеспрямованим підбором оптимальних форм, методів, прийомів, засобів виховної роботи естетичного, духовно-етичного, морально-емоційного спрямування, а також створенням духовного простору у виші.

1. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія : Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. – 1997. – №1 (14). – С. 144–150.
2. Карпенко І. М. Духовний ідеал ноосфери і катарсисна сутність виховання / І. М. Карпенко // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 50–51.
3. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час. – 2006. – 280 с.
4. Русова С. Моральні завдання сучасної школи / С. Русова // Життя і знання. – 1937. – С. 109–113.
5. Фоменко К. Духовна самореалізація особистості / К. Фоменко // Педагогіка. – 2006. – № 5. – С. 94–97.

УДК 316.6

Наталія Дембицька

СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРА У ПРОСТОРІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті показано специфіку шкільної освіти як соціалізуючого простору, у якому відбувається засвоєння школярем тих соціокультурних регулятивів (норм, правил, цінностей, соціальних ролей), на базі яких формуються основи економічної культури особистості.

Ключові слова: економічна культура особистості, соціалізуючий простір, соціальна норма, соціальна роль.

The article shows the specific school education as a space of socialization in which the pupil learn of cultural regulatives (norms, rules, values, social roles). This space is a social-psychological basis of economic culture of personality.

Keywords: economic culture of personality, space of socialization, social norm, social role.